



KOVÁCS ISTVÁN

A délszláv állam átmeneti valóságától Horvátország valóságáig

Lőkös István: *Trianon után. A tovább élő croato-hungarus tudat. Tanulmányok.* Nap Kiadó, 2024. 249 old.

Veszteseik lettek bizonyos tekintetben a megnagyobbodott szomszédos országok (Románia) vagy a létrejött új államok (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Csehszlovákia) Magyarországtól területeivel együtt leválasztott népei is a trianoni békének. (Legalábbis nem töltötte el őket maradéktalan elégedettséggel az önállósulásukkal kialakult helyzet.) Peter Švorc szlovák történész, az Eperjesi Egyetem professzora kifejtette a Magyar Napló 2009/9. számában megjelent *Szlovenszko betagolása az új államba és Csehszlovákia létrejötte* című tanulmányában, hogy 1918-ban a formálódó Szlovenszko lakosságának közel ötven százaléka ellene volt az elszakadásnak. Ő utalt arra is, hogy népszavazás esetén Kelet-Szlovákia lakosságának döntő többsége Magyarország mellett teszi le a voksát. A szlovák nemzeti mozgalom különböző irányultságú vezetői Csehszlovákia (vagy Cseh-Szlovákia) megalakulása után elégedetlenek voltak azzal, hogy az új államalakulatban a szlovákság alárendelt helyzetbe került a csehekkel szemben. Az erdélyi román elitértelmiség amiatt aggódott, hogy a Balkán felkúszott az újonnan létrejött magyar–román határra.

Új államjogi helyzetét leginkább Magyarország társországa, Horvátország szenvedte meg, amely Európa legtovább (800 évig) tartó perszonálunióját 1918 őszén felmondva a Belgrád (és az antant) által szervezett és irányított Szerb–Horvát–Szlovén Állam része lett. Ehhez az is hozzájárult, hogy a horvát politizáló elit tekintélyes része a kezdetektől sérelmezte az 1868-ban létrejött horvát–magyar kiegyezést. (A másik ok az volt, hogy a hatalmon lévő magyar politikusok még a világháborús végkifejlet fenyegető heteiben, 1918 kora őszén is képtelenek voltak Zágrábbal egy új kiegyezést megkötni.) 1868 horvát–magyar megbékélésének eredményeit a korabeli – és az utolsó másfél évtizedtől eltekintve csaknem az egész XX. századot uraló – horvát közvélekedéstől eltérően foglalja össze Sokcsevics Dénes *Horvátország a 7. századtól napjainkig* című kitűnő monográfiájában: „A horvát fél autonómiát kapott a belügyek, az igazságügy, valamint a vallás- és közoktatás területén, és e területek törvényi szabályozása a horvát sabor hatáskörébe tartozott. Minden más ügy (pontosabban az akkor keletkező többi tárca ügye, mert az újonnan keletkezett állami

feladatok, amelyek nem szerepeltek a kiegyezési törvényben, autonóm jogkörnek számítottak) a közös magyar–horvát országgyűléshez tartozott, amelyben a huszonkilenc (1873-tól 34, majd a Határőrvidék polgárosítása után később 40) alsóházi és 2 felsőházi horvát képviselő foglalt helyet, és annak ülésein anyanyelvén szólalhatott meg. A kiegyezés után mind Horvát-Szlavónország közigazgatásában, igazságszolgáltatásában, törvényhozásában, mind a közös kormány helyi hivatalaiban és a „közös kormánnyal folytatott érintkezésben” hivatalos a horvát nyelv lett. (1918 után a délszláv egység létrejöttével egyre inkább tagadták a horvát nyelv különállóságát, hivatalos a szerbhorvát nyelv lett.) *Horvátország a 7. századtól napjainkig* szerzője a fentiekből következően aláhúzza, hogy a „horvátok a korabeli Európában egyedülállóan széles körű autonómiát kaptak”. A jövőre vonatkoztatva azt is megjegyzi, hogy a horvátok a századfordulót megelőző és követő másfél-két évtizedben nagyobb nemzeti önállóságra, egyes politikai erők pedig nemzeti függetlenség elérésére törekedtek. „Ennek elérése érdekében – teszi hozzá – a horvát politikai körök olyan szövetségek megkötésére kényszerültek, amelyek a XX. században többször is tévutakra és tragédiákba sodorták a horvát népet.”

Hogy a horvát politikusok nagy része által megálmodott délszláv egység 1918-as létrejöttével a horvátság mit ért el, azt tragikusan érzékelteti az a dráma, amely 1928. június 20-án a belgrádi parlamentben lejátsszódott. Egy radikális szerb politikus a király parancsára sorra lelőtte a horvátok nemzeti érdekeiért következetesen kiálló Horvát Parasztpárt vezetőit. A merénylet ellen másnap tiltakozó zágrábi tömegdemonstráció rendőri feloszlátása során három tüntető meghalt, s többen szenvedtek súlyos sérüléseket. Hat és fél hónap múlva a „horvát” is eltűnik a délszláv állam nevéből. Az 1929. január 6-án bevezetett diktatúra során létrejött Jugoszláv Királyság kilenc bánságra tagolódott. A Szávai és a Tengeremelléki bánság nem fedte le teljesen a horvát etnikum lakterületét. Hat bánságnak viszont úgy húzták meg a határait, hogy a szerbek kerüljenek többségbe. Eközben a propaganda változatlanul azt hangoztatta, hogy a magyarok mennyire elnyomták a horvátokat a kényszerű történelmi együttélés során.

A magyar kormány kiállása az 1991-ben kitört délszláv háború kezdetén a szorult helyzetbe került Horvátország mellett rokonszenvet keltett a horvátokban a magyarok iránt. Az ennek következtében kialakult légkörben a társországi együttélés nyolc évszázadának átértékelésére is sor került. Nemcsak a közhangulatban, hanem a történészek körében is. Ebben bizonyára része volt a horvát–magyar kapcsolatok egyik legkiválóbb ismerője és kutatója, Lőkös István legfelső tudományos szinten elismert munkásságának is.

Legújabb kötete azt tárja fel, hogy Trianon után miként erodálódott, illetve élt tovább a croato–hungarus tudat. Az öt nagyobb részre – *Trianon után; Az illírizmustól Adyig; Néphagyomány és műköltészet; Egy festő Szlavóniából; A zágrábi hungarológia jelene és jövője* – tagolt kötet nyolc tanulmányt tartalmaz.

A croato–hungarus tudat legkiemelkedőbb képviselője a világhírű albanológus és középkorkutató, Milan Šufflay volt. Így természetesnek vehető, hogy Lőkös István bevezető tanulmányával – *Trianoni veszteségünk: Milan Šufflay* – az ő pályaképét rajzolja meg, az ő emléke előtt tiszteleg. Šufflaynak magyaros hangzású családneve ellenére sem voltak magyar felmenői. Ősei Württembergből vagy Szászországból kerültek horvátföldre a XVII. században. Így lettek a Magyar Királyság Habsburg-uralkodóinak alattvalói. A tehetségével már középiskolában kitűnt Milan Šufflay a Zágrábi Egyetem elvégzése után 1902-től az Osztrák Történeti Intézetben folytatta történelmi tanulmányait. Az összes nyugati és szláv nyelvek ismerete mellett tudott albánul és újjörögül, de birtokában volt a középkori és ókori görög nyelvnek is. Az adott országok történelme mellett szépirodalmuk ismeretének szükségességét is hangoztatta. Ez írásainak kiművelt stílusában jól érzékelhető. Kiemelkedő tehetségére Thallóczy Lajos történész figyelt fel, aki 1901-től a közös Pénzügyminisztérium tisztviselőjeként Bosznia–Hercegovina kulturális ügyeit is intézte. Šufflay az ő közbenjárására volt 1904-től négy éven át a Magyar Nemzeti Múzeum kurátora. Számos magyar történésszel – így Szekfű Gyulával és a kiváló kroatológussal, Bajza Józseffel (a költő Bajza József unokájával) – került munkakapcsolatba, kötött barátságot. Kitűnő magyar nyelvismerete révén fontos magyar vonatkozású tanulmányokat közölt a Magyar Szemlében és a Századokban. Az állásából következően albán közösségekkel is kapcsolatban álló Thallóczy Lajos javasolta neki, hogy kapcsolódjék be az albán oklevelek összegyűjtésébe és kiadásába. A feladat vállalásával az albán történelem forrásainak feltárásában is úttörő szerepet játszott.

Magyarország iránt lojális volt, ami távol állt a szolgálalkúségtól. Felelős horvát hazafiként emelt szót Horvátország Monarchián belül reálsan elfogadható jogkiterjesztéséért, miközben nyíltan hangoztatta az illírizmus által propagált délszláv egység horvátokra nézve végzetes voltát. Ezt azzal indokolta, hogy a horvátság a Magyar Királyság által kötődik Nyugat-Európához, a nyugati kereszténységhez és kultúrához. Elmondható, hogy Šufflay szellemi felkészültsége, munkássága, tartása révén megtestesítette a közép-európai ember Németh László által megálmodott ideáltípusát. Azt, aki ma térségünkben mindnyájunk példaképünk lehetne. Hogy a közép-európaiság gondolata történeti munkáiban miként oscillál, arra idézhető Lőkös István alábbi megjegyzése: „Közép-Európa szellemi amalgámjának eklatáns példája: 1909-ben, az Osztrák–Magyar Monarchiában, a magyar–horvát perszonálunióban Šufflay, horvát tudósként, magyar történettudományi folyóiratban az évtizedes függetlenségére oly méltán büszke kelet-adriai városközösség bizánci–római–olasz hagyományokat is őrző Ragusa statutumáról értekezik magyar nyelven.”

Mindebből természetes módon következik az, hogy ellenezte Horvátország elszakadását Magyarországtól, s a Szerb–Horvát–Szlovén Állam kikiáltását törvénytelennek tartotta és hirdette. Ezért háromévi börtönre ítélték. Mivel elvein, nézetein nem volt hajlandó változtatni, 1931. február 18-án Zágrábban

háza előtt „ismeretlen tettes” vasdoronggal agyonverte. A nemzetközileg ismert tudós tragikus halála nemcsak Magyarországon keltett együttérzést, hanem világvisszhangot váltott ki. Tiltakozását és részvétét fejezte ki többek között Albert Einstein, Heinrich Mann és Arnold Zweig is.

Horvátország jövőjét illetően Šufflayével homlokegyenest ellenkező álláspontot képviselt a horvát irodalom klasszikusa, Miroslav Krleža, aki fanatikus híve volt a délszláv egységnek és olykor vezetőinek is, függetlenül attól, hogy ez a vezető éppen diktatúrát bevezető Sándor király vagy Iosip Broz Tito kommunista pártvezér volt. (Változó kommunista ideológiai példaképeinek arcképcsarnokában átmenetileg Lenin és Sztálin portréja is megfér egymás mellett.) Ez persze írói nagyságából mit sem von le. Erről a *Pécstől Theresienburgig* című esszéjében győzi meg olvasóit Lőkös István, aki több tanulmányt és *A Dráván túl és innen., Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink* címmel külön kötetet is szentelt a horvát író magyar szellemi kötődésének. Krleža a Pécsi Hadapródiskola, majd a pesti Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia növendékeként öt esztendő telt Magyarországon, kitűnően tudott magyarul, s írói indulására meghatározó hatással volt Ady és Petőfi költészete. (És általában a magyar irodalom, beleértve a népköltészetet is.) Lőkös István közel húsz éven át tartott személyes kapcsolatot Krležával, s apránként sikerült megváltoztatnia a magyarokról kialakított, már-már gyűlölettel átitatott negatív képét. (Titok, hogy mi lappanghatott a lelke mélyén.) Olyannyira, hogy élete alkonyán egyre e – Lőkös István több írásában is idézett – szavakkal búcsúzott magyar vendégtől: „Ne feledje, már többször mondtam magának, közöttünk csak egy patak [sic!] folyik, a Dráva, és a Dráván hidakat kell építeni. Nyolcszáz éven át együtt éltünk!”

Bilingvizmus, nyelvváltás, recepció című tanulmányában a szerző Ivan Mažuranić költői indulását ismerteti. Mažuranić – Berzsényi Dániel és Virág Benedek versei által is ihletett költői pályájának kezdete azért is tarthat számot a magyarok érdeklődésére, mert a fiumei latin gimnáziumban tanára, Császár Ferenc ösztökélésére magyarul kezdett el verselni az 1820-as 1830-as évek fordulóján. (A horvát sabor, nemzetgyűlés 1827-ben hozott törvényt arról, hogy a horvát középiskolákban a magyar nyelv kötelező tantárgy legyen. 1822-től Fiume széleskörű autonómiával rendelkező „önálló testként” ismét a Magyar Királyság része lett, s nagyhirű gimnáziumában természetes volt a magyar nyelv tanítása.) A Szombathelyen is egy évet tanulással töltő Mažuranić a fiumei magyar katedra várományosa volt. Végül a horvát irodalom mellett kötelezte el magát, s „költőként, politikusként az illír mozgalom eszméit-törekvéseit” követte.

Lőkös István több példát is felhoz a Mažuranićéhoz hasonló irodalmi indulásra. Így például a szlovák költészet legnagyobb képviselője, Pavol Országh Hviezdoslav vagy 120 magyar nyelvű verset írt, s a román próza klasszikusa, Liviu Rebreanu (Rebran Olivér) is magyar írói pályára készült. Hogy Ady Endre

mekkora hatással volt a kortárs nemzetiségi írókra, szlovákokra, szerbekre, horvátokra, azt *Trianon után. Ady-recepció az utódállamokban (1920–1940)* című tanulmányában fejté ki a szerző.

Jegyzet Vladimir Filakovacról című visszaemlékezésében a tanulmánykötet szerzője az egyik legkiemelkedőbb horvát képzőművészről értekezik, aki Zemp-lényi Tivadar és Pilch Dezső tanítványaként 1911-től a Budapesti Képzőművészeti Akadémián tanult, s „már pályakezdőként tanáraival együtt szerepelhet a Műcsarnok reprezentatív kiállításán”. Jellemzése szerint: „Képei híven tükrözik a tárgyi világ élet- és élményanyagának forrásvidékét. A Vukovar – Budapest – Bécs háromszögelési pontok határolta térség, majd a Nagy Háború galíciai harcstereit s a kelet-szlavóniai táj: a szűkebb hazai miliője, de az élő és a holt természet is számára megannyi ecsetet kívánó jelenség. Szenvedélyes rajzolóként háborús élményeit vázlatok, rajzok sokaságával örökítette meg. Békeidőben egyre szélesedő tematikával gazdagodik képeinek világa: a kontinentális táj, a tenger látványa egyaránt inspiratív élménye lesz, miként a családi élet meghitt pillanatai. Portréi éppúgy invenciózus alkotóra vallanak, mint aktjai. Az animalizmus művelőjeként állatábrázolások sokasága dicséri művészetét... [...] Neve ma már méltán említhető a francia Rosa Bonheur és a német Helen Büttner mellett.” Tegyük hozzá, hogy a harcstereket életre keltő művei Mednyánszky László mellé emelik őt.

„Élete alkonyán, 1971-ben szerencsém volt Filakovacot megismerni – zárja írását Lőkös István. – Zágrábi otthonában, a Dubraván látogathattam meg. A magas, szálfatermetű öregúr szívesen beszélt magyar vendégének budapesti ifjúságáról, barátairól, udvarlásairól, kiállításairól, a *Nimród* c. vadászlap szerkesztőségében töltött napjairól. A nyolcszáz éves horvát–magyar állami kulturális, gazdasági szimbiózis felbomlása után ötven esztendővel a közös múlt, a régi világ szertefoszlott rekvizitumaiként hatottak szavai?...”, amelyek „nyomán ifjúsága Budapestje jelent meg lelki szemeink előtt: a kávéházak, a korzók, a művészvilág Budapestje, amely élete és festői pályája első, boldog szakaszának színtereként mindmáig emlékezetében.”

A kötetet A *Zágrábi Hungarológiai Tanszék története* című írásával zárja Lőkös István – mondhatni, optimista befejezésül is. A működését 1874-ben megkezdő Zágrábi Egyetemen, amelynek falai között – papíron – 1892-től Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék is működött, ami kiváltotta a felhergelt horvát diákok tiltakozását. (Milan Šufflay magyar témájú előadásait is bojkottálták.) A tanszék tényleges működése a pécsi születésű, horvátul jól tudó Greksa Kázmér cisztercita főgimnáziumi tanár 1902-ben történt kinevezéséhez köthető, noha betegsége miatt csak később tudta betölteni vezetői állását. Munkája az ellenséges légkörben nem volt könnyű. De amíg 1918 végén Zágrábból el nem űzték, ha küzdelmesen is, de eredménnyel tette a dolgát. „Bölcsész-kari kollégáinak közösségében nagyra becsülték szakmai felkészültségét, a kari tudományos életben vállalt aktív szerepét. Ízig-vérig zágrábi polgár s egyetemi

tanár lett, ezért is érintette fájdalmasan kiűzetése” – jellemzi őt tömören Lőkös István. Az 1999-ben vendégtanárként nyomába lépő Kiss Gy. Csaba *Budapest – Zágráb; oda – vissza* című esszéketében *Elődjünk: Greksa Kálmán* címmel állít tisztelt elődjének emléket. „Méltatlanul keveset tudunk róla” – jegyzi meg, majd hozzáfűzi: „Alakjával Babits Mihály egyik regényében is találkozunk. Ott Timár Virgilnek hívják. A Babits-kutatók szerint a *Timár Virgil fia* című regény fő alakjának megformálásakor az író egyik mintája az a Greksa Kázmér lehetett, aki pécsi cisztercita gimnáziumban a VII. osztálytól volt a magyartanára, s egyben az önképzőkör elnöke.” Greksa Kázmér nemcsak irodalmi hős volt, az oktatás és a kutatás révén is szoros kapcsolatba került az irodalommal. A horvát-magyar irodalmi kapcsolatok tárgykörében – helyzetéből adódóan is – elsősorban Zrínyi Miklós költészete foglalkoztatta.

A magyarok iránt fellobbant barátság légkörét kihasználva a Magyar Köztársaság zágrábi nagykövete, Bagi Gábor kezdeményezte a Hungarológiai Tanszék alapítását a Zágrábi Egyetemen. Kérése fogadtatásra talált az egyetemi vezetés részéről. Az alapító okiratot 1994. március 16-án írták alá, s így az 1994/95-ös tanévben Zágrábban megkezdődhetett – vagy hetvenhat évi szünet után folytatódhatott? – a magyar nyelv és irodalom szakos képzés.

„A képzés munkájában a kezdetektől meghatározó szerep jutott és jut az anyaországból jött vendégtanároknak. Minden tanévben két vendégtanár (gosprofesor) tartja az irodalomtörténeti és a nyelvészeti előadásokat” – utal az immár harminc éve működő tanszék magyarországi közreműködőinek munkájára Lőkös István, aki a kezdetektől számítva tíz éven át ismertette a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok történetét. Így zágrábi oktatói munkája is része az életművének.